

จริยาวัตตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก
The conduct and duties (Cariyavatta) of Bodhisattavas
in the Jatakscriptures

นรุณ กุลผาย

Narun Kulphai

พิทวัฒน์ มโนรัตน์

Pitawat Manorat

เครือวัลย์ มโนรัตน์

Khruawan Manorat

สราวุฒย์ วิจิตรปัญญา

Sarawut Wichitpanya

วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Phokhunphamueang Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: narun.kul@mcu.ac.th



Received: 8 March 2024; Revised: 12 April 2024; Accepted: 30 August 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการนำเสนอจริยาวัตตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก เพื่อวิเคราะห์จริยาวัตตรของพระโพธิสัตว์ที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรม การบำเพ็ญจริยาวัตตรเพื่อสร้างบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นกระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม ด้วยการปฏิบัติที่มีความมุ่งมั่นเพื่อความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่าการสร้างบารมี เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดีจากระดับปกติสามัญ จนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง 10 ประการ มุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยทำให้พระโพธิสัตว์บรรลุพระโพธิญาณ

การบรรลุพระโพธิญาณบารมีที่สำคัญ คือ ปัญญาบารมี เป็นบาทเบื้องต้นที่นำไปสู่การตรัสรู้ธรรม ปัญญาบารมีของโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญจริยาวัตตรสร้างบารมีธรรมผ่านกระบวนการสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ซึ่งทำให้เกิดมีแล้วนำไปช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยกามาวจรมหากุศลจิต จนกลายเป็นปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ในการตรัสรู้ธรรม เป็นความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุด ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เป็นความรู้ที่สามารถทำลายกิเลส รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เกิดขึ้น

คำสำคัญ: จริยาวัตตร, พระโพธิสัตว์, การบรรลุธรรม

Abstract

This academic article presents the conduct and duties (Cariyāvatṭa) of Bodhisattavas in the Jātaka scriptures to analyze the conduct and duties (Cariyāvatṭa) of Bodhisattavas that affects to attain Dhamma. Practicing conduct and duties (Cariyāvatṭa) build the Dharma virtues of the Bodhisattva. It is a process of diligently training oneself to be knowledgeable and moral. It is desired by everyone with committed practice for great success. That's call creating perfections (Pārami). It is a demonstration of promotion of good deeds from the ordinary level until the highest level in all 10 perfections (Pārami), aiming at being a tool to help the Bodhisattavas for achieving the enlightenment (Bodhiñāṇa).

Achieving the important Bodhiñāṇa Pārami, namely Pañcā Pārami, is the basic step leading to Dhamma enlightenment. The Pañcā Pārami of bodhisattavas who practice the conduct and duties (Cariyāvatṭa) to create the Dhamma perfections (Dhamma Pārami) through the Sutamayapañcā proce Cintamayapañcā and Bhāvanāmayapañcā which causes it to be used to help others with kāmāvacar Mahā Kusala Citta until it becomes the Bodhisattava Pañcā Pārami in attaining the Dhamma enlightenment knowledge at the highest level of intuition, makes of free from all defilements. It is knowledge that can do many defilements, know and see the truth of the Four Noble Truths, namely suffering (Dukkha), cause of suffering (Samudaya), the cessation of suffering (Nirodha) and the path leading to the cessation of suffering (Mārga arisa).

Keyword: The conduct and duties (Cariyavatta), Bodhisattavas, attaining to Dhamma enlightenment

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาที่เกิดจากการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า ธรรมคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า เป็นประมวลความรู้ทางศาสนาระบบหนึ่ง เช่นเดียวกับประมวลความรู้ทางมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่เรียนกันอยู่ตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ประมวลความรู้ทางพระพุทธศาสนา ว่าด้วยสิ่งสำคัญคือ ธรรมชาติของชีวิต ธรรมชาติของจักรวาล จุดมุ่งหมายของชีวิต และทางไปสู่จุดมุ่งหมายของชีวิต (แสง จันทรงาม, 2544) พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นเรื่องของการพ้นทุกข์ สอนให้รู้จักทุกข์ วิธีดับทุกข์ ให้พ้นจากอวิชชาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวงคือ ความโลภ โกรธ หลง เน้นการทำความเข้าใจ การปฏิบัติด้วยปัญญา การพิสูจน์หาข้อเท็จจริง จนมองเห็นเหตุและผลตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ตลอดทั้งสัตว์โลกที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม ด้วยความไม่ประมาทในชีวิตให้มีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ด้วยการสั่งสมบุญบารมีจนเข้าถึงการบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้า ต้องบำเพ็ญบารมีเป็นเวลายาวนาน ซึ่งไม่มีการกระทำอะไรที่จะยาวนานเท่าการบำเพ็ญบารมีมาเป็นพระพุทธเจ้า ในระหว่างที่บำเพ็ญบารมีนั้น เรียกว่า พระโพธิสัตว์ คำว่าโพธิสัตว์ มาจากคำสองคำคือ โพธิ และ สัตว์ โพธิ หมายถึง การรูปแจ้งเห็นจริงสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนคำว่า สัตว์ หมายถึง สาระสำคัญหรือแก่นแท้ เมื่อรวมคำทั้งสองคำ จึง

3 จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

ได้คำว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้เกี่ยวข้องอยู่กับความรู้ บุคคลผู้บำเพ็ญมรรค 4 เพื่อการบรรลุโพธิญาณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม หลังจากพระองค์ทรงพยายามในการแสวงหาโมกขธรรม เป็นเวลาถึง 6 ปี เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงมีพระมหากรุณาที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ โดยทรงทวนระลึกถึงอาพาธดาบส กาลามโคตรและอุททกดาบสราชมุนี แต่ทั้งสองได้สิ้นชีพไปแล้ว จึงทรงคำนึงถึงปัญจวัคคีย์ที่เคยมีอุปการะแก่พระองค์ ได้เสด็จไปป้อสิปตมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี แสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรอันเป็นปฐมเทศนา กัณฑ์แรกจนสังฆรัตนะได้เกิดขึ้นในโลก หลังจากนั้น พระองค์ได้แสดงธรรมโปรดยสกุลบุตร พร้อมสหายอีก 54 คน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงส่งพระอรหันต์ทั้ง 60 รูปไปประกาศพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นจากพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่พวกมนุษย์และเทวดา... จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ อันถึงพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

หลังจากนั้นเป็นต้นมา พระพุทธองค์ทรงประกาศพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา จวบจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน และการพิจารณาตามรูปคำนี้ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นตั้งแต่พระพุทธเจ้าเริ่มบำเพ็ญบารมีในชาติที่พบพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร จนถึงปรินิพพาน ส่วนการพิจารณาเหตุการณ์ในประวัติพระพุทธศาสนา อาจแบ่งช่วงการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาเป็น 2 ช่วงคือ (พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, 2547)

ช่วงแห่งการค้นพบ นับเอาตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ วันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน 6) ก่อนพุทธศักราช 45 ปี ภายหลังจากการได้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักเป็นระยะเวลาถึง 6 ปี เราอาจเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่าเป็นช่วงของการเกิด “พุทธะ” และช่วงแห่งการประกาศ นับเอาตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยประกาศพระศาสนา โดยการแสดงพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกโปรดปัญจวัคคีย์ อันมีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นหัวหน้าที่ป้อสิปตมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ตรงกับวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ก่อนพุทธศักราช 45 ปี ภายหลังจากตรัสรู้แล้ว 3 เดือน เราอาจเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่าเป็นช่วงแห่งการเกิด “ศาสนา” อย่างไรก็ตาม การกำหนดช่วงเวลาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า “นิทาน” มี 3 คือ ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และสันติเกนิทาน ทูเรนิทานคือเรื่องราวที่กล่าวถึงตั้งแต่พระมหาสัตว์ได้ตั้งปวารณาอย่างจริงจัง ณ เบื้องบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร จนถึงจุดจากอภิปาพมาเป็นพระเวสสันดรไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต อวิทูเรนิทาน คือเรื่องราวตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณที่ควงไม้โพธิ์ และสันติเกนิทาน คือเรื่องราวที่มีอยู่ในที่ต่างๆ นับตั้งแต่เริ่มตัดสินพระทัยประกาศศาสนาถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน เฉพาะในทูเรนิทาน กล่าวถึงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร จนถึงชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์ชาดก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542)

ชาดกในพระสุตตันตปิฎก เรียกว่านิบาตชาดก มีทั้งหมด 547 เรื่อง อยู่ในขุททกนิกาย เป็นพวกคำสอนปลุกย่อยหรือคำสอนขนาดสั้น ซึ่งมีอยู่ 15 เรื่อง ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เปตวัตถุ วิมานวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิเทศ ปฏิสัมภิตามรรค อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

4 จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

(สืบพงศ์ ธรรมชาติ, 2542) ชาดกในพระไตรปิฎกเล่มที่ 27 และ 28 ทุกเรื่องจะมีแต่ตัวคาถา คือบทร้อยกรอง เนื้อความอาจจะมีเฉพาะแก่นของนิทานนั้น ไม่มีเนื้อเรื่อง ไม่มีเหตุการณ์ หรือบางทีอาจจะมีเพียงคำพูดที่ปรากฏในเรื่องนิทานที่อาจเป็นการเตือนให้นึกถึงเนื้อเรื่อง คาถาในแต่ละเรื่องมีจำนวนไม่เท่ากัน มีตั้งแต่ 1 คาถา ไปจนถึง 1,000 คาถา คือเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ด้วยเหตุนี้จึงมีการแบ่งหมวดของชาดกตามจำนวนคาถาในแต่ละเรื่อง ชาดกใดมีจำนวนคาถาเท่ากัน ก็รวมอยู่ในหมวดเดียวกัน แต่ละหมวดเรียกว่า “นิบาต” มีทั้งสิ้น 22 นิบาต (รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2548)

ในแต่ละนิบาตนั้นก็จะมีพูดถึงเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์จะเป็นตัวละครหลักในชาดก มีจริยวัตรที่สะท้อนออกมา เพื่อเป็นเครื่องสอนใจ บางครั้งอาจจะถือกำเนิดในมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง จริยวัตรพระโพธิสัตว์ที่สะท้อนออกมาผ่านกระบวนการบำเพ็ญบารมี 10 ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี จริยวัตรเหล่านี้ตัวละครในชาดกเป็นผู้แสดงบทบาท จุดประสงค์สำคัญคือต้องการที่จะบรรลุธรรมเป็นพระศาสดาเอกของโลก

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรม

พระโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่แตกต่าง มีความพิเศษกว่าคนและสัตว์ธรรมดาทางด้านสติปัญญา ความสามารถและจุดหมายสูงสุด สิ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์แตกต่างจากสัตว์อื่นก็คือบารมี ก่อนจะได้มาเป็นพระพุทธรเจ้า พระโพธิสัตว์ทรงสร้างบารมีด้วยการเดินตามโพธิสัตว์จริยานับแต่การตั้งปณิธานปรารถนาจะเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต โดยการสร้างบารมีให้ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว พระโพธิสัตว์ยังจะต้องมีคุณสมบัติอื่นอีก เพราะฉะนั้นธรรมเหล่าใดมีประเภทไม่น้อยเป็นร้อยเป็นพัน เป็นโพธิสมภาร เป็นคุณของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้คือ ธรรมเป็นปฏิกุญญา มีอาทิ คือมหากรุณาอันให้สำเร็จในที่ทั้งปวง บุญสมภารและญาณสมภารแม้ทั้งสอง สุจริตของพระโพธิสัตว์ มีกายสุจริตเป็นต้น อธิฐาน มีสัจจาธิฐานเป็นต้น พุทธภูมิ มีอุตสาหะเป็นต้น ธรรมเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ มีศรัทธาเป็นต้น อธิษฐานของพระโพธิสัตว์ มีอธิษฐานไม่โลภเป็นต้น เราข้ามได้แล้วจักข้ามต่อไป มหาปุริสวิตกมีอาทิว่า ธรรมนี้ของผู้มีความมักน้อย ธรรมนี้มิใช่ของผู้มีความมักใหญ่ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล บุญมีทานบารมี 10 เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1. **จริยวัตรด้านทานบารมี** ทาน คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรมมีความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553) การให้ทานนั้นสิ่งที่ให้มี 2 อย่าง คือ วัตถุทานและธรรมทาน และการให้ทานชนิดใดจะให้ผลมากกว่ากัน เมื่อพิจารณาวัตถุทาน เช่น เงินทอง ข้าวปลาอาหาร หรือสิ่งที่จำเป็นทางกายอื่น ๆ เมื่อให้แล้วไม่คงทน คงอยู่ได้ไม่นาน แต่ธรรมทานคือ การให้ความรู้ความเข้าใจในระดับที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระปราศจากสิ่งเศร้าหมองทั้งปวง ทำให้เกิดทานบารมีเพื่อลดความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำให้ผู้รับมีความสุขที่ยั่งยืน และยังไม่สูญหายไปจะติดตัวไปตลอด ดังเช่นเมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญทานบารมี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดร เป็นการสร้างบารมีด้วยวิธีการต่าง ๆ การบริจาคทานก็เป็นวิธีการหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญและมีเป้าหมาย 2

ประการ คือ (1) เพื่อประโยชน์แก่อุทิศแก่ผู้ต้องการอาหารโดยมิได้จำกัดเพศวัยฐานะหรืออะไรทั้งสิ้น (2) เพื่อเป็นทางก้าวไปสู่สิ่งที่ยิ่งกว่า สัมมาสัมพุทฺธะ หรือ สัมมาสัมโพธิญาณ (บุญย นิลเกษ, 2534)

2) จริยวัตรด้านศีลบารมี ศีล หมายถึง เย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่งศีลหมายถึงศีระะ ความเย็นและสันติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ศีลเป็นสภาวะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำเป็นการอบด้วยน้ำหอม เป็นเงาที่ติดตามตนเป็นเครื่องประดับศีระะที่คนต้องสวน เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหายและเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศีลเป็นอาภรณ์อันประเสริฐ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นกฎคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนืองนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นที่เพาะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ เป็นความประพฤติทางกายวาจาที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ มีลักษณะคือการสมาทาน มีรสคือการทำลายความทุกข์ มีสภาพที่ปรากฏคือความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือหิริโอตตปเปะ ดังเช่นพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระภริยัตตโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรศีลบารมี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3) จริยวัตรด้านเนกขัมมบารมี เนกขัมมะ คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา ดังเช่นพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจุฬสุตโสมโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรเนกขัมมบารมี

4) จริยวัตรด้านปัญญาบารมี ปัญญา คือ ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริงหรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพ ที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐาน คือ สมาธิหรืออริยสัจ 4 ดังเช่นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรปัญญาบารมีส่งผลให้พระโพธิสัตว์มีปัญญาบารมีแก่กล้าขึ้นตามลำดับและแก่กล้าถึงที่สุดในพระชาติสุดท้าย

5) จริยวัตรด้านวิริยบารมี วิริยะบารมี คือ ความอุตสาหะพากเพียรละกิเลสของพระโพธิสัตว์ด้วยการบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างแสนสาหัสจนแทบสิ้นพระชนม์ ซึ่งความเพียรแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การละบาปและการบำเพ็ญบุญ ผู้ที่ปฏิบัติความเพียรได้จะเป็นผู้ที่เจริญ เป็นการชำระใจให้หมดจนปราศจากความชั่ว เต็มไปด้วยกุศลมีจิตใจที่ผ่องใสอยู่เสมอ ความเพียรในด้านของจิตวิญญาณเรียกว่า วิริยะ เป็นความเพียรที่กล้าแกร่งหรือความเพียรที่จะประกอบสิ่งนั้น เป็นความเพียรที่ไม่ท้อถอยถึงแม้จะมีอุปสรรคนานัปการเป็นการชวนชวนที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและใจโดยมีความกรุณา

6) จริยวัตรด้านขันติบารมี ว่าด้วยขันติมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การทำลายหรือแผดเผากิเลสให้หมดมลายไปดังข้อความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว กระจาย เหลือบ ยุง ลม แดด และการรบกวนแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เป็นผู้อดกลั้นต่อคำหยาบ คำส่อเสียด เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลาย อาทิ ความทุกข์อันกล้า แข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิตได้ ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความร้าวร้อนบีบคั้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่ออดกลั้นอยู่ อาสวะความร้าวร้อนความบีบคั้นย่อมไม่มีแก่เธอนี้คืออาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น

7) **จริยวัตรด้านสังจบาร์มี** สังจบาร์มี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้นโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริงมีรส คือ การกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐาน คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม การบำเพ็ญสังจบาร์มีของพระโพธิสัตว์มีความสำคัญมากทั้งต่อตนเองและผู้อื่นเป็นเครื่องหมายของคนดี

8) **จริยวัตรด้านอธิฐานบาร์มี** อธิฐานบาร์มี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศลกำกับมีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ที่มีจน จะต้องมึใจที่ประกอบด้วยอธิฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาด ตั้งความปรารถนาเพื่อให้บรรลุผล เมื่อตั้งเป้าหมายสิ่งใดไว้ต้องหมั่นตั้งความปรารถนาอยู่เสมอ

9) **จริยวัตรด้านเมตตาบาร์มี** เมตตาบาร์มี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่ โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรส คือ การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรส คือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏ คือ ความน่ารัก มีพื้นฐาน คือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

10) **จริยวัตรด้านอุเบกขาบาร์มี** อุเบกขาบาร์มี คือ การดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุแต่งของสัตว์ทั้งที่ น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันขจัดอนุนะ (คล้อยตาม) และปิกษะ (ความกระตบ,ติดขัด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏ คือ การสงบระงับจากความตึงเครียด พื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ ก็พยายามเสริมสร้างพระอุเบกขาธรรมให้เกิดขึ้นประจำจิต ไม่รักไม่ชังในสรรพสัตว์ไม่ว่าผู้นั้นจะคิดดีหรือร้าย ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ไปจนกว่าจะบรรลุถึงพระโพธิญาณ

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ปรากฏครั้งแรกตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าประวัติของพระองค์ในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรสร้างบาร์มีธรรม ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ธรรม แตกต่างกันไปตามลักษณะการเกิดของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้น บางครั้งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรเสวยชาติเป็นสัตว์เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ชาดกหลายเรื่องด้วยกัน ซึ่งประกอบไปด้วย ความเป็นมาของชาดกและจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก

1. ความเป็นมาของชาดก

ชาดก มีกำเนิดมาจากนิทานเปรียบเทียบและตำนาน มีมาตั้งแต่สมัยโบราณได้รับการบอกเล่าถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เรื่องราวเป็นส่วนหนึ่งของนิทานพื้นบ้านที่เป็นรู้จักกันดี จึงเป็นไปได้ว่าเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาพระองค์ทรงคุ้นเคยกับนิทานเหล่านี้ดี จึงได้เล่านิทานเหล่านี้เป็นตัวอย่างประกอบพุทธพจน์ เนื้อหากล่าวถึงหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา สำระสำคัญคือความดีงามและคติธรรมในนิทาน หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานได้ 3 เดือน มีการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก มีการรวบรวมชาดกไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย (สุชีพ ปุณณานุภาพ, 2515) และราวพุทธศตวรรษที่ 3 นิทานเหล่านี้เป็นที่รู้จักในนามของ “ชาดก” เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้า เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 ชาดก ได้รับการบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในลังกา แต่เอกสารเหล่านั้นได้สูญหายไป คัมภีร์ฉบับที่เก่าที่สุดที่บันทึกเกี่ยวกับชาดกที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในแทบเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งถือว่าชาดกเป็นเรื่องราวการบำเพ็ญจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (เอลิซาเบธ เรย์, 2525)

คำว่า ชาตก หรือ ชาตค แปลว่า ผู้เกิด มีรากคำมาจากธาตุ (Root) ว่า ชน แปลว่า “เกิด” แปลง ชน ธาตุเป็นชา ลง ต ปัจจัยในกิริยาภิกตฺ ก ปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่า เกิดแล้ว เสร็จแล้วให้ลง ก ปัจจัยต่อท้ายอีกสำเร็จรูปเป็น “ชาตค” อ่านออกเสียงตามบาลีสันสกฤตว่า “ชา-ตะ-กะ” แปลว่าผู้เกิดแล้ว เมื่อนำคำนี้มาใช้ในภาษาไทย เราออกเสียงเป็น ชาตค โดยแปลง ต เป็น ด และให้ ก เป็นตัวสะกดในแม่ก กว่า ชาตค หมายถึง การเล่าถึงพระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือเอากำเนิดในชาติต่างๆ ได้ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้างน้อยบ้างตลอดมา เป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่

อีกนัยหนึ่ง ชาตค หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งในจำนวนคำสอนเก้าอย่างที่เรียกว่า “นวัคคตถุศาสน” แปลว่าคำสอนของพระศาสดามิ่งค์ 9 คือ (1) สุตตะ พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎก และนิตยเทศ (2) เคยยะ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน (3) เวยยาकरणะ ไวยากรณ์ คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น (4) คาถา ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น (5) อุทาน ได้แก่ พระคาถาพุทธอุทาน 82 สูตร (6) อิติวุตตะกะ พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ 110 สูตร (7) ชาตกะ ชาตค 547 เรื่อง (8) อัပ္ภุตธรรม เรื่องอัศจรรย์ คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ (9) เวทลละ พระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาตีก่อนตามที่กล่าวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เรียกว่า “นวัคคตถุศาสน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต (แปลก สนธิรักษ์, 2506) ฉะนั้นเมื่อก้าวโดยสรุปคำว่า ชาตค มีความหมาย 3 อย่าง คือ 1) ชาตค หมายถึง เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ได้เสวยชาติเป็นมนุษย์บางอมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง ตามแต่ละชาติ 2) ชาตค หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าหนึ่งในจำนวน 9 อย่างที่เรียกว่า “นวัคคตถุศาสน” คำสอนของพระศาสดาที่แสดงถึงบุรพจริยาที่ทรงบำเพ็ญมี 547 ชาตค 3) ชาตค หมายถึง คัมภีร์หนึ่งในจำนวน 15 เล่ม ของคัมภีร์ขุททกนิกาย

2. แนวคิดเรื่องโพธิสัตว์

เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ โดยผู้เขียนได้วางกรอบไว้ 2 ประเด็นได้แก่ ความหมายของพระโพธิสัตว์ และประเภทของพระโพธิสัตว์ ตามอรรถาธิบายต่อไปนี้

2.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์

ในพระพุทธศาสนา คำว่า “พระโพธิสัตว์” ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลี คือ โพธิสสฺส มาจากคำ 2 คำ คือ “โพธิ” และ “สสฺส” ซึ่งคำว่า โพธิ ประกอบรูปมาจากคำว่า “พุธ” ธาตุ ลง “อิ” ปัจจัย ลงโย วิภัติ ลบ อิ เสีย แปลง ฐ เป็น ชม ได้ รูปเป็น “โพชโณ” แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ (ประยูร หลงสมบุญ, 2546) ตำราไวยากรณ์โบราณให้ความหมายของ “พุธ” ธาตุ ไว้ต่างกัน 2 นัย คือ นัยที่หนึ่ง แปลว่า รู้ เข้าใจ และนัยที่สองแปลว่า เบิกบาน และตื่น นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ธาตุ “พุธ” ควรมีความหมายว่า รู้หรือตรัสรู้ ส่วนความหมายว่า บาน, ตื่น เกิดจากการตีความและนิยมใช้กันต่อมาภายหลัง (ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, 2527)

ในคัมภีร์ ชาตูปทีปิกา แสดงความหมายของคำว่า “โพธิ” ไว้ 5 นัยคือ (1) ต้นโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังบาลีว่า โพธิรุกขมูเล ปฐมาภิสสมพุทฺโธ (2) มรรค ซึ่งคู่กับผล ดังบาลีที่ว่า โพธิ วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสุญาณํ (3) สัพพัญญุตญาณ ดังบาลีที่ว่า ปโปติ โพธิ วรฺกฺริเมธโส (4) พระนิพพาน ดังบาลีที่ว่า ปตฺ วาน โพธิ อมตํ อสงฺขตํ (5) ชื่อ นาม ดังบาลี ว่า โพธิ ภาเนเต ราชนุมารโ (หลวงเทพรัตนานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), 2540)

ในอรรถกถาวิปัสสิสูตร บทว่า โพธิสตฺตสเสว สโตโต นี้ ได้แก่ ผู้ตรัสรู้ชื่อว่า พระโพธิสัตว์ ผู้มีญาณคือ ผู้มีปัญญา เป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมีอภินิหารแทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉะนั้นจึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่าโพธิสัตว์ เป็นสัตว์ผู้จะเบิกบานบำเพ็ญบารมีจักเบิกบานโดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอนเปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ดอกปทุมบาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปรารถนา โพธิ กล่าวคือ ญาณ ในมรรค 4 ปฏิบัติอยู่ ผู้ที่ยังติดอยู่ใน โพธิ จึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ ดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ในอรรถกถา มหาปทานสูตร บทว่า โพธิสตฺโต คือสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้ตรัสรู้ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ผู้ฝึกฝนคือมีใจจดจ่ออยู่ในมรรค 4 กล่าวคือ โพธิ ชื่อว่า โพธิสัตว์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี 30 ทศ ทรงบริจาคนหาบริจาต 5 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2553) ทรงบรรลุนิพพานแห่ง ญาณัตถจริยา โลกัตถจริยา พุทธจริยา ทรงดำรงอยู่ในอิตถภาพที่ 3 เช่น พระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน 7 ครั้งทรงยังแผ่นดินให้ หวันไหว 7 ครั้ง ทรงกระทำกาลแล้ว ทรงอุบัติในภพดุสิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์เถรวาทมี 2 ประการคือ โพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลหรือสัตว์ ผู้ซ่ง ผู้ติดอยู่ในความรู้ (โพธิ) พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งความหมายทั้ง 2 อย่างนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็คือระดับการพัฒนาของผู้ซ่งในความรู้(โพธิ) ไปสู่ระดับผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยการบำเพ็ญบารมี 10

2.2 ประเภทของพระโพธิสัตว์

ในพระไตรปิฎกถึงไม่ได้แบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ไว้ชัดเจนแต่ก็สามารถจัดหมวดหมู่ได้ตามที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติต่าง ๆ หรือแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ตามกาลเวลา เช่นพระโพธิสัตว์ในอดีต พระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน พระโพธิสัตว์ในอนาคต ในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ได้แบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) **พระนิยตโพธิสัตว์** คือ พระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในชาติที่ได้รับการพยากรณ์จะต้องมีคุณสมบัติและคุณธรรมพิเศษที่ เรียกว่า ธรรมสโมธาน ครบทั้ง 8 ประการ 2) **พระอนิยตโพธิสัตว์** คือ พระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ เพราะยังมิได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจากพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เนื่องจากมีธรรมสโมธานไม่ครบ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ในอรรถกถาจริยาปิฎก ได้แบ่งประเภทพระโพธิสัตว์เป็น 3 ตามระดับปัญญาคือ 1) **พระอุคคิถัญญโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาแก่กล้า สามารถจะตรัสรู้ได้รวดเร็ว ถ้าจิตโน้มไปทางสาวกโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้วก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6 2) **พระวิปจิตัญญโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญามัธยม อย่างกลาง ถ้าจิตโน้มไปทางสาวกโพธิญาณ ปรารถนาใคร่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้วก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6 3) **พระเนยยโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์มีปัญญาน้อย ต้องสร้างบารมีมาก ๆ ถ้า

จิตน้อมไปทางสาวกโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้ว ก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าการแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ในจริยาปิฎกนี้ แบ่งตามระดับปัญญาของพระโพธิสัตว์ แสดงถึงการสั่งสมบารมีที่แตกต่างกัน ที่สำคัญการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์นั้นได้มีการแบ่งพระโพธิสัตว์โดยรวมตามหลัก 3 ประการ คือ ศรัทธา ปัญญา และความเพียร โดยมีเวลามาเป็นตัวชี้วัดว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ บางทีบำเพ็ญจริยวัตรบารมีไปอาจใช้เวลายาวนาน ก็ทำให้เกิดความท้อถอยก็มี สิ่งสำคัญก็คือแสดงให้เห็นว่า การที่จะได้เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้านั้นแสนยากลำบาก และโอกาสที่จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้านั้นก็ยากเช่นกัน

2.3 การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก

ความหมายคำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามพระสูตรต่าง ๆ แต่เดิม หมายถึง ความเป็นเลิศเป็นของปัจเจกบุคคล ไม่ได้เน้นเฉพาะว่าต้องมีความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา ต่อมามีการใช้มากขึ้นในพุทธศาสนามีความหมายเปลี่ยนเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม และในที่สุดก็ได้เจาะจงว่าเป็นบารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมเป็นการดับสิ้นแห่งอาสวกิเลสความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม

ในสคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร มัชฌิมปิณณาสก์ อธิบายว่า “ บารมี คือความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวฏฐธรรม ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับภารัทวาชะว่า ภารัทวาชะ เราย่อมกล่าวความต่างกันของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวฏฐธรรมแล้วย่อมปฏินาณ คือ ยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ บางพวกเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชชา สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศอันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวฏฐธรรมแล้ว รู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เพราะสักว่าศรัทธาเหมือนพวกนักตรีกนักโคธครวญ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวฏฐธรรม ด้วยการรู้ยิ่งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพราหมณ์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่งแสดงให้เห็นว่า สมณพราหมณ์ทุกคนล้วนบรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตนผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

คำว่า บารมี ในคัมภีร์พุทธวงศ์ อาจกล่าวได้ว่า นอกจากจะได้คำว่าบารมี ในความหมายถึงคุณธรรม 10 อย่างที่พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมีว่า เป็นเลิศ เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์ มีนามว่าสุเมธและมาณพ มีนามว่าโชคติบาล ตามลำดับว่ามีวิชาความรู้ เราเป็นผู้เล่าเรียนทรงไว้ซึ่งมนต์เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสามถึงแล้วซึ่งความเลิศ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.4 อุดมการณ์การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์

การทำอะไรก็ตามต้องมีอุดมการณ์ในการทำจึงจะประสบความสำเร็จ เป็นนักเรียนนักศึกษาก็มีอุดมการณ์เรียนให้จบในระดับต่าง ๆ ตามที่ตั้งอุดมการณ์ไว้ นักการเมืองก็ต้องมีอุดมการณ์ของนักการเมืองเข้ามาเป็นนักการเมืองแล้วต้องทำอะไร ก็ต้องว่าไปตามอุดมการณ์นั้นให้สำเร็จ การเป็นพระโพธิสัตว์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมต้องมีอุดมการณ์ของการเป็นพระโพธิสัตว์อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์แบ่งเป็นดังนี้

1) **เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต** ในขบวนการพัฒนาสู่ความเป็น พระโพธิสัตว์ ส่วนมากกล่าวถึงบารมีที่ควรบำเพ็ญและอธิบายถึงคุณลักษณะพิเศษของผู้ที่บำเพ็ญพระโพธิสัตว์ธรรม เมื่อพระโพธิสัตว์ปฏิบัติตนจนกระทั่งความสมบูรณ์ปรากฏในระดับต่างๆ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จะได้รับคุณสมบัติพิเศษ อันเกิดจากการสั่งสมในแต่ละภพชาติโดยเฉพาะชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้ คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ จะเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ บุคคลที่มีใจข้องเกี่ยวกับโพธิหรือผู้เห็นทุกขในการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อจะยังตนและสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นวิญญูสงสารสงสารจึงเพียรพยายามสะสมคุณสมบัติเพื่อการบรรลุธรรมชาติแล้วชาติเล่า ผู้ที่นั้นจึงเรียกว่าพระโพธิสัตว์ หรือ ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังนั้น บุคคลใดก็ตามที่ตั้งใจจะเป็นพระโพธิสัตว์ จะต้องมีความปรารถนาอุดมการณ์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งคำว่า อุดมการณ์นั้น มีความหมายว่าอุดมคติอันสูงส่งที่มุ่งใจมนุษย์ให้พยายามบรรลุถึง ส่วนคำว่า อุดมคติ นั้น ก็คือ จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นความหมายแห่งชีวิตของตน ดังนั้นผู้ที่มีอุดมการณ์โพธิสัตว์ ก็คือผู้ที่มีเป้าหมายที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั่นเอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

2) **เพื่อพ้นจากวิญญูสงสาร** พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีความสัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์อย่างใกล้ชิด เพราะพระโพธิสัตว์ ก็คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งพระพุทธเจ้ามีจิตใจแน่วแน่มุ่งเพื่อให้เกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ต้องการยังตนและสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงทรงปฏิบัติและอบรมตนจนบารมีเต็มเปี่ยมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง จากนั้นช่วยเหลือสั่งสอนให้สรรพสัตว์หลุดพ้นตาม เป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้พบเห็นจนสามารถรู้แนวทางไปสู่ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตได้ พุทธบุคคล บุคคลผู้บรรลุธรรม หรือบุคคลผู้เข้าสู่ความเป็นพุทธะ บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส หรือพุทธบุคคล เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธะหรือพระสัพพัญญูพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และพระอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย พระปัจเจกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะเองแต่ไม่อาจสอนธรรมที่ตนรู้นั้นแก่ผู้อื่นได้ ส่วนพระอนุพุทธะหรือสาวกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยการรับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นจะต้องทำอย่างไร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

ฉะนั้นทุกคนมีพุทธภาวะที่จะสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ การกระตุ้นพุทธภาวะนี้ให้ปรากฏได้จากประเด็นแรก คือ การเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตหรือจากประเด็นที่สองคือ ให้พ้นจากวิญญูสงสารสามารถทำให้เกิดพุทธภาวะได้ เป็นการสร้างอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก ทำให้เกิดการแสวงหาการดับทุกข์ แต่อุดมการณ์เหล่านี้จะยังยืนยาวนานได้ขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาภูมิธรรมของตนเองให้สูงขึ้น

3. จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

จริยวัตรหรือบารมีนั้นเป็นชื่อเรียกหัวข้อธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นหลักธรรมที่สั่งสมอบรมมาเป็นเวลายาวนาน จนกลายเป็นความเป็นเลิศในสิ่งนั้น ๆ หรือเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ เพื่อนำไปเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงพุทธภาวะหรือกลายเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อบารมีครบสมบูรณ์ บารมีนั้นถือว่าเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้พิเศษนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า แต่ขั้นตอนและการปฏิบัติในการให้ความสำคัญแต่ละบารมีนั้น ก็จะแตกต่างกันออกไป ดังเช่นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

11 จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญจริยวัตรบารมี 10 ประการ อันปรากฏในคัมภีร์นิบาตชาดก ดังผู้วิจัยจะได้ยกขึ้นมา กล่าวเพียง 10 ชาดก คือ

1) เวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านทานบารมี เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณา และอุบายโกศลกำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการจัดโลกในไทย ธรรมมีความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาคเป็นต้น ดังเช่นพระเวสสันดรโพธิสัตว์

2) ภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านศีลบารมี ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ ดังเช่นพระภูริทัตตโพธิสัตว์

3) จุฬสุตโสมชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านเนกขัมมบารมี การมีจิตคิดออกจากกาม และภพอันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา ดังเช่นพระเจ้าจุฬสุตโสมโพธิสัตว์

4) มโหสถชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านปัญญาบารมี ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอด สภาวะตามความเป็นจริงหรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่มีผิดพลาด มีรสคือความโอภาสในวิสัยเพียงดัง ประทีปสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลงมีพื้นฐานคือสมาธิหรืออริยสัจ 4 ดังเช่นพระมหาโหมสถบัณฑิตโพธิสัตว์

5) มหาชนกชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านวิริยบารมี คือ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและใจโดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือการไม่ย่อหย่อน พื้นฐานคือเรื่องที่เริ่มทำให้มีวิริยะหรือความสั่งเวซ ดังเช่นพระมหาชนกโพธิสัตว์

6) ชนติวาทีชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านขันติบารมี การเกิดของจิตที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ มีสภาพที่ปรากฏคือความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังเช่นชนติวาทีดาบสโพธิสัตว์

7) วิธูรบัณฑิตชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านสัจจะบารมี การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริงมีการเว้นกล่าวบางอย่างเป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการกล่าว ไม่ผิดจากความจริงมีรสคือการกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง มีสภาพที่ปรากฏคือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม ดังเช่นพระวิธูรบัณฑิตโพธิสัตว์

8) มาตังคชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านอธิษฐานบารมี การตั้งมั่นสมาทานไม่หวั่นไหว ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อันกำกับด้วยความกรุณาอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิญาณ ดังเช่นมาตังคโพธิสัตว์

9) สุวรรณสามชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านเมตตาบารมี มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีสภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย ดังเช่นสุวรรณสามโพธิสัตว์

10) มหานารทกัศสปชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยวัตรด้านอุเบกขาบารมี การดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ่งแต่งของสัตว์ทั้งที่นำพอใจและไม่นำพอใจอันขจัดอนุนนยะและปิกษะ โดยมีความกรุณา

12 จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

และอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือการเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความตึงเครียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ดังเช่นมหานารทกัสสปโพธิสัตว์

สรุปได้ว่า จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ได้แก่กระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรมที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ การเป็นคนดี เป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน เป็นคนดีเพราะมีคุณงามความดี แต่คุณงามความดีในชีวิตจะมีขึ้นได้ ต้องเริ่มต้นจากการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ใสสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส โดยเริ่มจากใจที่หยุดนิ่ง เนื่องจากใจที่อบรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเป็นใจที่ตั้งมั่น สามารถรองรับธรรมะอันละเอียดลุ่มลึกภายใน เป็นเหตุให้เข้าถึงต้นแหล่งแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย การปฏิบัติที่มีความมุ่งมั่นเพื่อความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เรียกว่าการสร้างบารมีหรือการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ

สรุป

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ได้แก่การบำเพ็ญจริยวัตรบารมีธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นวิถีทางของนักปราชญ์และบัณฑิต ที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ การเป็นคนดีเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน บุคคลเป็นคนดีเพราะมีคุณงามความดี แต่คุณงามความดีในชีวิตจะมีขึ้นได้ ต้องเริ่มต้นจากการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ใสสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส โดยเริ่มจากใจที่หยุดนิ่ง เนื่องจากใจที่อบรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเป็นใจที่ตั้งมั่น สามารถรองรับธรรมะอันละเอียดลุ่มลึกภายใน เป็นเหตุให้ เข้าถึงต้นแหล่งแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย การปฏิบัติตนเช่นนี้ของมนุษย์ที่มีความมุ่งมั่นเพื่อ ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เรียกว่าการสร้างบารมี หรือการบำเพ็ญบารมี มีความมุ่งหวังไปในการเป็น เครื่องช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือมหากุศล หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกธรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่น่าไปสู่โพธิ คือ ความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

เอกสารอ้างอิง

บุญย์ นิลเกษ. (2534). อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่มที่ 3 ตอนการบำเพ็ญทานบารมี. เชียงใหม่: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.

แปลก สนธิรักษ์. (2506). พจนานุกรมบาลีไทย. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2546). พจนานุกรมมคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).

_____. (2553). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

13 จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร. (2547). พระพุทธศาสนากับปรัชญา. บุรีรัมย์: ฝ่ายผลิตเอกสารและตำรา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2548). นิทานชาดกฉบับเปรียบเทียบในคัมภีร์มหาเวสตุและอรรถกถาชาดก. กรุงเทพมหานคร: สถาพรบุ๊คส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แสง จันทร์งาม. (2544). พุทธศาสนวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2515). พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน เล่ม 1. พระนคร: เกษรมบรรณกิจ.

หลวงเทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), (2540). ธาตุปปทีปิกา. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เอลิซาเบธ เรย์. แคลร์ โรเซนฟีลด์และโดโรธี เบลีย์, แปลโดย สนทธีวรรณ อินทรليب. (2524). ทศชาติ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.